

ARTYKUŁ

Badanie poligraficzne w pracy służb specjalnych. Różnice między badaniami wykonywanymi na potrzeby procesowe i operacyjne

Polygraph examination in the work of the special services.
Differences between examinations performed
for procedural and operational purposes

JAN WIDACKI

Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych,
Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0001-9174-3501>

MICHAŁ WIDACKI

Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego

 <https://orcid.org/0000-0003-0461-5101>

Abstrakt

Artykuł dotyczy wykonywania badań poligraficznych w Polsce na użytek służb specjalnych w ramach prowadzonych przez nie czynności operacyjno-rozpoznawczych i w celach śledczych. Autorzy wskazują różnice między badaniami przeprowadzanymi na potrzeby operacyjne a badaniami wykonywanymi na potrzeby procesu karnego. Odpowiadają na pytanie o umocowanie w ustawach badań poligraficznych w ramach czynności operacyjno-rozpoznawczych.

Słowa kluczowe

badania poligraficzne, czynności operacyjno-rozpoznawcze, wykrywanie nieuczciwości, służby specjalne

- Abstract** The article deals with the issue of polygraph tests performed in Poland for the use of special services within the framework of their operational and reconnaissance activities and for investigative purposes. The authors point out the differences between tests carried out for operational purposes and tests carried out for the purposes of a criminal trial. They answer the question about the legalisation of polygraph tests within operational and reconnaissance activities.
- Keywords** polygraph tests, operational and reconnaissance activities, detection of deception, special services

Poligraf skonstruowano w Stanach Zjednoczonych z myślą o wykorzystaniu tego urządzenia do celów śledczych¹, co jest realizowane na świecie już od ponad 100 lat². W czasie II wojny światowej, również w USA, zaczęto wykorzystywać badanie poligraficzne do ochrony najściślej strzeżonych tajemnic państwowych, takich jak projekt Manhattan, którego celem było stworzenie amerykańskiej bomby atomowej³. Po wojnie badania przeprowadzano, aby selekcjonować niemieckich ochotników deklarujących pracę na rzecz aliantów w ich krajach i na terenie denazyfikowanych Niemiec, będących pod okupacją zachodnich sojuszników⁴.

Współcześnie, mimo że poligraf znacznie częściej jest stosowany w innych celach niż śledcze (procesowe), to większość literatury, zwłaszcza prawniczej, dotyczy tylko tych ostatnich celów. W Polsce liczba badań poligraficznych wykonanych od początku XXI w. na potrzeby śledcze (procesowe) stanowi niewielki procent wszystkich badań poligraficznych przeprowadzonych przez ekspertów z instytucji państwowych, a także przez prywatnych biegłych⁵. W artykule pominięto zagadnienie wykorzystania poligrafu w celach komercyjnych oraz w biznesie, ale można

¹ Zob. J.A. Larson, *Modification of the Marston Deception Test*, „Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology” 1921, t. 12, s. 390–399; tenże, *The Cardio-Pneumo-Psychogram and its Use in the Study of the Emotions, with Practical Application*, „Journal of Experimental Psychology” 1922, nr 5 (5), s. 323–328. <https://doi.org/10.1037/h0074785>.

² Zob. J. Widacki, *Historia badań poligraficznych*, Kraków 2017, s. 84 i nast.

³ Tamże, s. 102.

⁴ Tamże, s. 103.

⁵ Por. J. Widacki, *Polygraph Examination in Criminal Cases. Current Polish Practice. A Critical Study*, „European Polygraph” 2012, t. 6, nr 4 (22), s. 249–256. Po 2012 r. liczba takich badań w sprawach procesowych karnych zasadniczo się nie zmieniła.

szacować, że liczba takich badań jest w Polsce, w przeciwieństwie np. do Rosji czy Ukrainy⁶, relatywnie niewielka.

Ponadto można uznać, że w ostatnich latach liczba badań poligraficznych wykonanych w Polsce na potrzeby śledcze w ramach procesu karnego nie przekroczyła kilkuset rocznie⁷. Jednocześnie takie badania w ramach procedur rekrutacyjnych przeprowadzają praktycznie wszystkie polskie służby specjalne i niektóre policyjne. Liczba tych badań nie jest znana, ale jest znacznie większa niż liczba badań wykonywanych w celach procesowych.

Służby specjalne wykorzystują badania poligraficzne także na potrzeby operacyjne, zwłaszcza do kontroli lojalności źródeł osobowych. Jest to powszechna praktyka w różnych państwach, w tym w Izraelu, USA, Białorusi⁸, a ostatnio również w Ukrainie⁹. Liczba takich badań jest informacją tajną.

Jak wspomniano, badania poligraficzne przeprowadzane w celach śledczych, w ramach procesu karnego to dziś może szeroki, ale jednak tylko margines wszystkich wykonywanych badań poligraficznych. Ale to właśnie tych badań dotyczy większość znanej i dostępnej literatury zarówno kryminalistycznej, jak i prawniczej.

Ze względu na to, że na zagadnienie badań poligraficznych zazwyczaj patrzy się przez pryzmat badań realizowanych na potrzeby procesu karnego, pojawia się wiele nieporozumień związanych z badaniami wykonywanymi w innych celach, zwłaszcza operacyjnych. Dotyczą one techniki badania, jego rygorów metodologicznych i obwarowań prawnych.

⁶ J. Widacki, *50th Annual Seminar of the American Polygraph Association, Chicago, Illinois, 30 August – 5 September 2015*, „European Polygraph” 2015, t. 9, nr 3, s. 161–163. Zob. także: M. Widacki, *Badania poligraficzne w Rosji*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2022, nr 27, s. 120–142. <https://doi.org/10.4467/20801335PBW.22.051.16942>.

⁷ W Polsce nie prowadzi się takich statystyk, a ostatnie próby ustalenia liczby faktycznie wykonanych badań dotyczyły lat 2003–2012. Zob. M. Widacki, *Badanie poligraficzne w sprawach karnych w latach 2003–2012. Ocena praktyki polskiej* (rozprawa doktorska, niepublikowana, Katowice 2019). Jak wynika z tego opracowania, w latach 2003–2012 wykonano w Polsce łącznie 784 badania poligraficzne – na zlecenie prokuratur powszechnych i wojskowych, w tym w latach 2005–2011 w celach procesowych wykonano w Polsce 531 badań (łącznie na postanowienia prokuratur powszechnych i wojskowych), co daje średnio ok. 76 badań rocznie. Zob. także: J. Widacki, *Polygraph Examination in Criminal Cases...*

⁸ Por. В. Князев, Г. Варламов, *Полиграф и его практическое применение*, Москва 2012 (W. Kniaziew, G. Warłamow, *Poligraf i jego praktyczeskoje primienienije*, Moskwa 2012).

⁹ А.Б. Лисенко, Д.О. Алексеєва-Процюк, В.О. Шаповалов, *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022 (A.B. Łysenko, D.O. Ałeksiejewa-Prociuk, W.O. Szapowałow, *Prowedennia polihrafotohicznych dosidzen' dla wyjawlennia osob, przychetnych do szpyhuns'koji ta dywersijnoji dijal'nosti, i podalszoho jich kontrolu. Metodyczni rekomendaciji*, Kyjiw 2022).

Badania poligraficzne wykonywane na użytek procesu podlegają przede wszystkim ogólnym rygorom procesowym. Celem postępowania karnego, który został zakreślony w *Ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeksie postępowania karnego* (dalej: k.p.k.), jest wykrycie sprawcy przestępstwa i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej i równoczesne zapobieżenie poniesieniu tej odpowiedzialności przez osobę niewinną (art. 2 § 1 k.p.k.). Badanie poligraficzne wykonane w ramach procesu karnego ma zatem służyć pośrednio tym właśnie celom przez dostarczenie dowodu, który będzie podlegał ocenie sądu (art. 7 k.p.k.). Bezpośrednią podstawą prawną wykorzystywania poligrafu w procesie są przepisy art. 192a i 199a k.p.k., stosowane z uwzględnieniem warunków określonych w art. 171 § 5 pkt 2 k.p.k. Co więcej, badania te wykonuje biegły powołany, w formie postanowienia, przez organ procesowy (art. 193 k.p.k.).

Artykuł 192a k.p.k. umożliwia poddanie badaniom poligraficznym w celach eliminacyjnych osób – za ich zgodą – które jeszcze nie mają przyznanego statusu procesowego (tzn. nie są ani świadkami, ani podejrzanymi) i być może takiego statusu w tym procesie w ogóle nie otrzymają.

Artykuł 199a k.p.k. pozwala na poddanie badaniom poligraficznym zarówno podejrzanym (oskarżonym), jak i świadków, za zgodą tych osób. Co więcej, przepis ten wyłącza wobec biegłego wykonującego takie badania stosowanie art. 199 k.p.k., który stanowi, że (...) *złożone wobec biegłego (...) oświadczenia oskarżonego, dotyczące zarzucanego mu czynu, nie mogą stanowić dowodu*. Tak więc pod tym względem biegły wykonujący badania poligraficzne został swoiście uprzywilejowany w stosunku do innych biegłych.

Artykuł 171 § 5 pkt 2 k.p.k., którego treść brzmi: (...) *niedopuszczalne jest stosowanie (...) środków technicznych wpływających na procesy psychiczne osoby przesłuchiwanej albo mających na celu kontrolę nieświadomych reakcji jej organizmu w związku z przesłuchaniem*, uniemożliwia stosowanie poligrafu. Zatem z treści tego artykułu oraz art. 199a k.p.k. wynika, że badanie poligraficzne nie może być częścią przesłuchania. Jest samodzielną czynnością, ekspertyzą wykonywaną przez biegłego. Orzecznictwo Sądu Najwyższego (dalej: SN) nie tylko podziela ten punkt widzenia, lecz także szczegółowo wyjaśnia, jak należy rozumieć „związek z przesłuchaniem”¹⁰:

Użyte przez ustawodawcę w art. 171 § 5 pkt 2 k.p.k. wyrażenie „w związku z przesłuchaniem” rozumieć należy w ten sposób, że omawiany zakaz dotyczy nie tylko samej czynności procesowej przesłuchania, ale również czynności pozostających w bezpośredniej relacji z przesłuchaniem. Omawiany

¹⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 29 I 2015 r., sygn. akt I KZP 25/14.

zakaz obejmuje zatem przesłuchiwanie z udziałem eksperta, bądź samodzielne wykorzystywanie wariografu przez organ przesłuchujący. Zakaz ten dotyczy także badania przeprowadzonego przez biegłego, które to badanie może być substytutem przesłuchania. Zgodnie z brzmieniem art. 171 § 5 pkt 2 k.p.k. za niedopuszczalne uznać trzeba przeprowadzenie badania bezpośrednio przed lub bezpośrednio po przesłuchaniu, kiedy mogłoby ono wpływać na swobodę wypowiedzi osoby przesłuchiwanej, stanowić rodzaj nacisku lub zagrożenia z jej punktu widzenia¹¹.

Trzeba dodać, że ograniczenia narzucone przez orzecznictwo SN, zwłaszcza zakaz łączenia badania poligraficznego z przesłuchaniem, wykonywanie badania w formie ekspertyzy przez biegłego, w konsekwencji zakaz łączenia funkcji przesłuchującego i badającego, nie są podyktowane dbałością o lepszą jakość badania, a tym samym o jego wyższą skuteczność, lecz troską o zapewnienie realizacji gwarancji procesowych przysługujących podejrzanym (oskarżonym) i świadkom poddawany badaniu.

Szczególnie istotne dla określenia rodzaju dowodu, jakiego dostarcza badanie poligraficzne, są: orzeczenie SN z 1976 r., stwierdzające, że jest to „dowód pomocniczy”¹², a także wspomniane orzeczenie SN z 2015 r., z którego wynika, że „dowód pomocniczy” jest tym samym co „dowód pośredni”¹³, ze wszystkimi tego konsekwencjami.

Jeśli w świetle przepisów k.p.k., przy wykładni dokonanej przez SN, badanie poligraficzne musi być wykonane przez biegłego w ramach ekspertyzy, to siłą rzeczy powstają kolejne konieczne wymagania procesowe. Mają tu bowiem zastosowanie przepisy art. 192a–201 k.p.k. dotyczące biegłego i ekspertyzy. Efektem badań wykonanych w ramach ekspertyzy ma być opinia ustna lub pisemna zawierająca wnioski, której wymogi formalne określa art. 200 k.p.k. oraz *a contrario* art. 201 k.p.k.

Współczesne techniki badań poligraficznych wykonywanych w celach procesowych¹⁴, zgodnie z regułami sztuki, pozwalają na zaliczenie osoby badanej do jednej z dwóch kategorii osób:

- 1) reagujących tak, jak zwykle reagują osoby, które na pytania krytyczne (ang. *critical questions*) testów odpowiadają nieszczerze, tj. kłamią lub

¹¹ Tamże. [Wyróżnienie w oryginale – dop. red.].

¹² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 IX 1976 r., sygn. akt II KR 171/76.

¹³ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 29 I 2015 r., sygn. akt I KZP 25/14.

¹⁴ Zgodnie z zaleceniami American Polygraph Association (APA) powinno stosować się testy o wartości diagnostycznej powyżej 90%, co w większości przypadków oznacza stosowanie testów jednozagadnieniowych lub wieloaspektowych. Zob. *Współczesne standardy badań poligraficznych*, M. Gołaszewski (red.), seria: „Biblioteka Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 4, Warszawa 2013, s. 57.

zatajają fakt posiadania informacji związanych ze sprawą (z treścią pytań krytycznych); w odniesieniu do takich osób używa się na ogół określenia DI (z ang. *deceptive indicated*);

- 2) reagujący tak, jak zwykle reagują osoby, które na pytania krytyczne testów odpowiadają szczerze, tj. odpowiadają w swoim przekonaniu zgodnie z prawdą i niczego nie zatajają; w odniesieniu do takich osób używa się na ogół określenia NDI (z ang. *non-deceptive indicated*).

Możliwa jest też sytuacja, w której ekspert (biegły) nie potrafi przypisać osoby badanej do żadnej z dwóch opisanych kategorii i uznaje wynik badania za nierozstrzygnięty (z ang. *inconclusive*, INC).

Poszczególne techniki badań mają swoje kryteria numerycznej oceny zapisów, wskazujące wartości liczbowe dla poszczególnych reakcji. Ich suma pozwala uznać, że badana osoba reaguje tak jak osoba szczerza albo tak jak osoba nieszczerza, albo wartości liczbowe reakcji każą przyjąć, że wynik badania jest nierozstrzygnięty.

Nie ulega wątpliwości, że do różnych celów badań poligraficznych muszą być dostosowane techniki tych badań. Wymagają tego standardy APA, które dzielą badania na przeprowadzane w celach:

- dowodowych (dla organów procesowych): $\geq 90\%$ dokładności (trafności) i $\leq 20\%$ wyników nierozstrzygniętych,
- konfrontacyjnych (dwóch ekspertów bada dwóch lub więcej badanych przedstawiających sprzeczne wersje zdarzenia w taki sposób, że jedna z osób z pewnością kłamie): $\geq 86\%$ dokładności (trafności) i $\leq 20\%$ wyników nierozstrzygniętych,
- wykrywczych (dochodzeniowo-śledczych): $\geq 80\%$ dokładności (trafności) i $\leq 20\%$ wyników nierozstrzygniętych,
- przesiewowych (sprawdzeniowych): poziom dokładności potwierdzony w badaniach naukowych jest znacznie wyższy niż statystyczna szansa.

W sytuacji pojawienia się kwestii problematycznej wymaga się przeprowadzenia dodatkowych uznanych i bardziej precyzyjnych testów¹⁵.

Już to pokazuje, że w badaniach dowodowych w ramach procesu można testować badanego ograniczoną liczbą testów z wysokim współczynnikiem trafności, a więc techniki klasyczne (np. relevant-irrelevant test, Peak of Tension test) mogą odgrywać w tym przypadku jedynie rolę drugoplanową, wspomagającą. W badaniach przeprowadzanych w ramach działań operacyjnych można je stosować na równi z bardziej precyzyjnymi technikami pytań kontrolnych (ang. *control questions*). Techniki te z racji swojej konstrukcji w większości wykorzystują testy wielozagadnieniowe, pozwalające na poruszenie w czasie badania poligraficznego

¹⁵ Tamże.

wielu różnych niepowiązanych ze sobą kwestii. Innymi słowy umożliwiają zadanie znacznie większej liczby pytań krytycznych, nazywanych zamiennie związanymi (ang. *relevant question*), niż w testach pytań kontrolnych czy porównań strefowych (ang. *zone comparison*)¹⁶. W związku z tym podczas badania poligraficznego wykonywanego w celach operacyjnych można przeświecić mniej trafnie (co należy mieć na względzie) większą pulę zagadnień, które będą interesować służbę. Na tej podstawie można wnioskować, że badanie wykonywane w ramach czynności operacyjno-rozpoznawczych – zależnie od celu – może być pod względem metodyki zbliżone do badania procesowego (służbie zależy na sprawdzeniu zaledwie kilku kwestii). Może się jednak różnić w sytuacji, gdy jest elementem jakiejś kombinacji operacyjnej czy wiąże się z chęcią poruszenia z badanym jak największej liczby zagadnień¹⁷. W tym miejscu należy zwrócić uwagę, że dzięki temu, że pytania padają w czasie rozmowy przedtestowej (pierwszy etap badania poligraficznego), waga udzielanych na nie odpowiedzi i skojarzeń badanego jest inna niż podczas swobodnej rozmowy w ramach rutynowych spotkań z oficerem służby.

Wynik badania poligraficznego wykonywanego na potrzeby procesowe dostarcza, jak już wspomniano, dowodu pośredniego, dlatego sąd ocenia ten dowód w kontekście innych dowodów, stosując dyrektywy z art. 7 k.p.k., a więc w świetle wszystkich przeprowadzonych dowodów z „uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania oraz wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego”.

Przy założeniu, że badanie poligraficzne ma dostarczyć dowodu, istotna jest wartość diagnostyczna badania, która ma znaczenie zarówno dla uznania dopuszczalności dowodowej takiego badania, jak i dla zrozumienia opinii biegłego. Stąd tak ważne jest ustalenie tej wartości, zarówno za pomocą badań eksperymentalnych, jak i analizy praktyki. Zostały one szczegółowo opisane w literaturze¹⁸.

¹⁶ Na temat technik badań poligraficznych zob. szerzej: J. Konieczny: *Badania poligraficzne. Podręcznik dla zawodowców*, Warszawa 2009, s. 58–128. Zob. także: *Kryminalistyka*, J. Widacki (red.), Warszawa 2018, s. 440–445.

¹⁷ Por. A. Ginton, *A non-standard method for estimating accuracy of lie detection techniques, demonstrated on a self-validating set of field polygraph examinations*, „Psychology, Crime & Law” 2013, t. 19, nr 7, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1068316X.2012.656118>. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2012.656118>.

¹⁸ Zob. np. J. Widacki, *Wartość diagnostyczna badania poligraficznego i jej znaczenie kryminalistyczne*, Kraków 1977; J. Widacki, F. Horvath, *An experimental investigation of the relative validity and utility of the polygraph technique and three other common methods of criminal identification*, „Journal of Forensic Sciences” 1978, t. 23, nr 3, s. 596–601; S. Abrams, *Polygraph validity and reliability: a review*, „Journal of Forensic Sciences” 1973, t. 18, nr 4, s. 313–326; L. Saxe, D. Dougherty, T. Cross, *The Validity of Polygraph Testing. Scientific Analyses and Public Controversy*, „American Psychologist” 1985, t. 40, nr 3, s. 355–356; *Meta-Analytic Survey of Criterion Accuracy of Validated Polygraph Techniques*, „Polygraph” 2011, nr 40.

Bez znajomości wartości diagnostycznej badania poligraficznego, a także wartości diagnostycznej poszczególnych jego technik określenie użyte w opinii, że badany reaguje bądź nie reaguje „tak jak zwykle reagują osoby...”, byłoby niezrozumiałe. Gdyby przyjąć, że poprawnie wykonane badanie poligraficzne po odrzuceniu wyników nierozstrzygujących daje ok. 90% trafnych wskazań, to zwrot „tak jak zwykle...” należałoby rozumieć: „tak jak zareagowałoby blisko 90% osób badanych odpowiadających na pytania krytyczne (związane) nieszczerze (tj. kłamiąc lub zatając posiadane informacje)”.

Badania poligraficzne przeprowadzane przez służby poza procesem karnym można podzielić na takie, które są wykonywane w ramach czynności operacyjno-rozpoznawczych (badania źródeł osobowych), na badania przedzatrudnieniowe (ang. *pre-employment*) oraz badania funkcjonariuszy (z ang. *screening*). Takie badania mają inny cel niż te realizowane w ramach procesu karnego. Z zasady nie jest nim zdobycie dowodu, lecz uzyskanie maksimum informacji ważnych z punktu widzenia służby. W czynnościach operacyjnych służb kontrwywiadowczych (i wywiadowczych) nie jest to z założenia cel procesowy, ale uzyskanie lub potwierdzenie informacji, która nie będzie w przyszłości potwierdzana podczas procesu, a jeśli będzie, to na podstawie innych dowodów. Podstawą przeprowadzenia takich czynności nie jest więc k.p.k., lecz ustawy dotyczące służby, która wykonuje badanie, oraz przepisy wewnętrzne wydane na podstawie ustaw.

Badania wykonywane w ramach procedury rekrutacyjnej, prowadzonej w trybie postępowania administracyjnego, są obwarowane prawnymi i praktycznymi konsekwencjami, które dotyczą także samego badania i jego rygorów. To zagadnienie zasługuje na odrębne opracowanie, tym bardziej że badania poligraficzne wykonywane w ramach procedur rekrutacyjnych są przeprowadzane we wszystkich służbach specjalnych i części policyjnych, co sprawia, że są one najczęstszą formą badań poligraficznych wykonywanych w Polsce.

Celem badań operacyjnych natomiast jest uzyskanie nowych lub potwierdzenie posiadanych już informacji, które są istotne przy realizacji zadań związanych z ochroną bezpieczeństwa państwa.

Sytuacja jest inna tylko w przypadku, gdy czynności operacyjne są podejmowane jako z założenia poprzedzające czynności dowodowe i istnieje prawdopodobieństwo, że wynik badania będzie ujawniony w późniejszym procesie w celach dowodowych. Wówczas musiałyby być zachowane wszystkie rygory procesowe wynikające z k.p.k., zwłaszcza wszystkie gwarancje przysługujące podejrzanemu w procesie karnym. Dotyczy to zresztą wszystkich czynności operacyjno-rozpoznawczych, co do których zakłada się, że mogą być wykorzystane podczas

procesu¹⁹. W przeciwnym razie gwarancje procesowe stawałyby się fikcją, gdyż można byłoby je ominąć w drodze czynności operacyjno-rozpoznawczych.

Ustawy dotyczące służb²⁰ dają uprawnienia do wykonywania czynności operacyjno-rozpoznawczych. Niektóre z nich są regulowane w sposób szczegółowy (np. czynności objęte zbiorczą nazwą: kontroli operacyjnej), o innych się jedynie wzmiankuje (np. kontrola bilingów lub logowania telefonów na stacjach bazowych czy korzystanie ze współpracy z osobami niebędącymi funkcjonariuszami), a niektórych nawet nie wymieniono z nazwy (np. przeszukanie operacyjne), a regulację pozostawia się przepisom wewnętrznym ustanawianym na podstawie ogólnej kompetencji do prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych, doprecyzowującym przepisy ustawy. Wydaje się, że w przyszłości wszystkie dopuszczalne metody i środki pracy operacyjnej powinny zostać szczegółowo uregulowane w ustawie, podobnie jak to uczyniono z kontrolą operacyjną²¹. Uporządkowanie ich mogłoby nastąpić na podobnych zasadach jak przy *Ustawie z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej*.

Podstawą prawną pozwalającą na badanie poligraficzne źródeł osobowych są art. 21 ust. 1 pkt 1 i 2, art. 36 ust. 1, 3 i 4 oraz, przez analogię, art. 46 ust. 2 *Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu* (dalej: ustawa o ABW oraz AW). Pierwszy z powołanych przepisów nadaje ABW uprawnienia do prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych. Drugi pozwala jej na korzystanie w ramach tych czynności z osobowych źródeł informacji (nazywanych w ustawie osobami niebędącymi funkcjonariuszami). Są to osoby, które nie są funkcjonariuszami, ale pomagają w wykonywaniu zadań ustawowych Agencji i mogą pobierać za to wynagrodzenie, a za szkody poniesione w związku z wykonywanymi zadaniami przysługuje im lub ich spadkobiercom odszkodowanie. Są one zatem traktowane podobnie jak funkcjonariusze. W związku z tym mają do nich zastosowanie, na zasadzie analogii, przepisy art. 46 ustawy o ABW oraz AW. Takie osoby mogą być poddane badaniom poligraficznym (psychofizjologicznym) podobnie jak funkcjonariusze, zarówno przy podejmowaniu współpracy, jak i później – w celach kontrolnych. Wydaje się, że w celu uniknięcia wątpliwości i niejednoznaczności interpretacji prawnych sprawy te powinny być precyzyjnie

¹⁹ Por. W. Daszkiewicz, *Taktyka kryminalistyczna a procesowe gwarancje jednostki i prawa obywatelskie*, „Państwo i Prawo” 1985, nr 3. Zob. także: Z. Doda, *Glosa do wyroku SN z 12.3.1987, I KR 43/87*, „Państwo i Prawo” 1989, nr 44, s. 151.

²⁰ W odniesieniu do Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego jest to *Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu*.

²¹ Próby stworzenia ustawy o czynnościach operacyjno-rozpoznawczych są podejmowane od dawna. Zob. *Projekt ustawy o czynnościach operacyjno-rozpoznawczych* (druk nr 353 z 7 II 2008 r.) czy późniejsze próby stworzenia „kodeksu pracy operacyjnej” podejmowane przez niektóre środowiska.

i jednoznacznie uregulowane w przyszłej ustawie o czynnościach operacyjno-rozpoznawczych.

Osoba poddana badaniom poligraficznym w ramach czynności operacyjno-rozpoznawczych, przede wszystkim źródło osobowe, nie ma statusu procesowego świadka, podejrzanego czy oskarżonego. Nie mają zatem zastosowania wobec niej żadne kodeksowe gwarancje procesowe przysługujące podejrzанemu (oskarżonemu) lub świadkowi. Samo badanie nie jest ekspertyzą dokonywaną w procesie, tylko w ramach czynności operacyjno-rozpoznawczych. Badanie wykonuje nie biegły sądowy, lecz ekspert o kwalifikacjach określonych przez służbę, w ramach której przeprowadza on badania. Nie mają więc zastosowania wobec niego przepisy k.p.k. dotyczące biegłych. Jego sprawozdanie z badania ma spełniać wymogi określone przez służbę, w sposób uwzględniający cel badania, a nie wymogi przewidziane przez k.p.k. dla opinii biegłego. Jako że badanie wykonywane w ramach czynności operacyjno-rozpoznawczych nie jest ekspertyzą w rozumieniu procesowym, lecz częścią realizacji procedury operacyjnej, to osoba badana w tej procedurze nie może być przesłuchiwana, ale co najwyżej rozpytywana.

Przede wszystkim, inaczej niż w procesie karnym, w badaniu operacyjnym osoba badana nie musi wyrażać formalnej zgody na badanie (złożenie pisemnego oświadczenia). Musi jedynie wyrazić faktyczną zgodę, bez której przeprowadzenie badania poligraficznego nie jest możliwe. Badany musi przecież w czasie badania siedzieć nieruchomo, umożliwić założenie na swoim ciele czujników poligrafu, odpowiadać na pytania testowe itp.

W przeciwieństwie do badania przeprowadzanego w celach procesowych, które nie może być wykonane „w związku z przesłuchaniem” (co wedle przywoływanego wyroku SN oznacza też wykonywanie bezpośrednio przed przesłuchaniem lub po nim), badanie operacyjne można połączyć z rozpytywaniem badanego przez oficerów prowadzących go jako źródło osobowe. Co więcej, można sobie wyobrazić sytuację, w której potrzeba operacyjna uzasadniałaby wyjątkowe przerwanie badania na jakimś etapie i dokonanie dodatkowego rozpytania. Należy jednak pamiętać, że powoduje to niezgodność badania z metodologią i obniża jego wartość diagnostyczną (skuteczność). W tego rodzaju badaniu nie to jest jednak najważniejsze. Najistotniejsze jest to, co przy okazji badania ujawni badany.

Taka procedura jest niedopuszczalna w badaniu procesowym, z uwagi na zakaz łączenia badania z przesłuchaniem. W badaniu operacyjnym jest dopuszczalna, a czasem nawet wskazana. O ile bowiem w badaniach poligraficznych wykonywanych w celach procesowych, a więc w celu uzyskania dowodu, zasadnicze znaczenie ma wynik badania, o tyle w badaniach operacyjnych niejednokrotnie ważniejsze jest to, co badany (najczęściej źródło osobowe) powie przed badaniem lub w trakcie omawiania pytań w czasie wywiadu przedtestowego.

W badaniu operacyjnym inna też jest rola eksperta wykonującego badanie. O ile w badaniu procesowym ma on status biegłego (ze wszystkimi tego konsekwencjami), którego nie może łączyć z rolą śledczego, o tyle w badaniu operacyjnym te role nie są tak wyraźnie rozdzielone, a ich ewentualne rozdzielenie może wynikać ze względów praktycznych, czasem taktycznych, ale nie z nakazu przepisu prawa. Ekspert z zakresu badań poligraficznych w ramach czynności operacyjnych łączy rolę biegłego i rolę śledczego z badania procesowego. Samo badanie zaś nie jest ekspertyzą, lecz de facto czynnością operacyjną. Z tego względu w wielu krajach, w tym w USA, jednym z wymogów stawianych policyjnym ekspertom z zakresu badań poligraficznych jest doświadczenie operacyjne lub śledcze²².

Badania poligraficzne są niezwykle użytecznym narzędziem w pracy służb specjalnych, zarówno wywiadowczych, jak i kontrwywiadowczych. Są one przeprowadzane przez te służby w wielu krajach, nawet tych, w których wykorzystanie ich w procesie karnym jest zabronione (tak jest w wielu krajach Europy Zachodniej, należących do Unii Europejskiej lub NATO). Świadczy o tym choćby udział ekspertów z tych krajów w corocznych seminariach APA odbywających się w Stanach Zjednoczonych.

Optymalne wykorzystanie badań poligraficznych w pracy operacyjnej służb specjalnych wymaga dobrego współdziałania ekspertów oraz funkcjonariuszy pionów operacyjnych. Do tego potrzebna jest wśród pracowników operacyjnych jako osób zlecających badanie pełniejsza wiedza o takich badaniach, ich możliwościach i ograniczeniach.

Bibliografia

Abrams S., *Polygraph validity and reliability: a review*, „Journal of Forensic Sciences” 1973, t. 18, nr 4, s. 313–326.

Daszkiewicz W., *Taktyka kryminalistyczna a procesowe gwarancje jednostki i prawa obywatelskie*, „Państwo i Prawo” 1985, nr 3, s. 56–66.

²² Należy pamiętać, że w procedurze amerykańskiej proces karny zaczyna się dopiero przed sądem. W USA śledztwo policyjne, inaczej niż w większości krajów europejskich, nie jest częścią procesu karnego i obejmuje zarówno te czynności, które w Europie kontynentalnej (w Wielkiej Brytanii system prawny jest identyczny jak w USA) należą do procesu, jak i te, które mają charakter czynności operacyjnych. W amerykańskim procesie karnym czynności dowodowe przeprowadza się dopiero przed sądem. W śledztwie jedynie zabezpiecza się dowody. Stąd też powszechność stosowania badań poligraficznych w śledztwie policyjnym i wyjątkowość dopuszczania takiego dowodu przed sądem.

Doda Z., *Glosa do wyroku SN z 12.3.1987, I KR 43/87*, „Państwo i Prawo” 1989, nr 44, s. 147–155.

Ginton A., *A non-standard method for estimating accuracy of lie detection techniques, demonstrated on a self-validating set of field polygraph examinations*, „Psychology, Crime & Law” 2013, t. 19, nr 7, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1068316X.2012.656118>.
<https://doi.org/10.1080/1068316X.2012.656118>.

Konieczny J., *Badania poligraficzne. Podręcznik dla zawodowców*, Warszawa 2009.

Kryminalistyka, J. Widacki (red.), Warszawa 2018.

Larson J.A., *Modification of the Marston Deception Test*, „Journal of the American Institute of Criminal Law and Criminology” 1921, t. 12, s. 390–399.

Larson J.A., *The Cardio-Pneumo-Psychogram and its Use in the Study of the Emotions, with Practical Application*, „Journal of Experimental Psychology” 1922, nr 5 (5), s. 323–328.
<https://doi.org/10.1037/h0074785>.

Meta-Analytic Survey of Criterion Accuracy of Validated Polygraph Techniques, „Polygraph” 2011, nr 40.

Saxe L., Dougherty D., Cross T., *The Validity of Polygraph Testing. Scientific Analyses and Public Controversy*, „American Psychologist” 1985, t. 40, nr 3, s. 355–366.

Widacki J., *50th Annual Seminar of the American Polygraph Association, Chicago, Illinois, 30 August – 5 September 2015*, „European Polygraph” 2015, t. 9, nr 3, s. 161–163.

Widacki J., *Historia badań poligraficznych*, Kraków 2017.

Widacki J., *Polygraph Examination in Criminal Cases. Current Polish Practice. A Critical Study*, „European Polygraph” 2012, t. 6, nr 4 (22), s. 249–256.

Widacki J., *Wartość diagnostyczna badania poligraficznego i jej znaczenie kryminalistyczne*, Kraków 1977.

Widacki J., Horvath F., *An experimental investigation of the relative validity and utility of the polygraph technique and three other common methods of criminal identification*, „Journal of Forensic Sciences” 1978, t. 23, nr 3, s. 596–601.

Widacki M., *Badania poligraficzne w Rosji*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2022, nr 27, s. 120–142. <https://doi.org/10.4467/20801335PBW.22.051.16942>.

Widacki M., *Badanie poligraficzne w sprawach karnych w latach 2003–2012. Ocena praktyki polskiej*, rozprawa doktorska (niepublikowana), Katowice 2019.

Współczesne standardy badań poligraficznych, M. Gołaszewski (red.), seria: „Biblioteka Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 4, Warszawa 2013.

Literatura rosyjska i ukraińska

Князев В., Варламов Г., *Полиграф и его практическое применение*, Москва 2012 (Kniaziew W., Warłamow G., *Poligraf i jego praktyczeskoje primienienije*, Moskwa 2012).

Лисенко А.Б., Алексеєва-Процюк Д.О., Шаповалов В.О., *Проведення поліграфологічних досліджень для виявлення осіб, причетних до шпигунської та диверсійної діяльності, і подальшого їх контролю. Методичні рекомендації*, Київ 2022 (Łysenko A.B., Aleksiejewa-Prociuk D.O., Szapowałow W.O., *Prowedennia polihrafołohicznych dosłidzeń dla wyjawlennia osib, pryczetnych do szpyhuns'koji ta dywersijnoji dijał'nosti, i podalszoho jich kontrolu. Metodyczni rekomendaciji*, Kyjiw 2022).

Akty prawne

Ustawa z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (t.j. DzU z 2024 r. poz. 383).

Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (t.j. DzU z 2024 r. poz. 812).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. DzU z 2024 r. poz. 37).

Orzecznictwo

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 IX 1976 r., sygn. akt II KR 171/76.

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 29 I 2015 r., sygn. akt I KZP 25/14.

Inne dokumenty

Projekt ustawy o czynnościach operacyjno-rozpoznawczych, druk nr 353 z 7 II 2008 r.

Artykuł wyraża poglądy autorów i nie reprezentuje stanowiska Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

Prof. dr hab. Jan Widacki

Kierownik Katedry Kryminalistyki, Kryminologii i Nauk o Policji na Wydziale Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie. W latach 1990–1992 pełnił funkcję wiceministra spraw wewnętrznych.

Kontakt: jan.widacki@gmail.com

Dr Michał Widacki

Doktor nauk prawnych, funkcjonariusz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Członek American Polygraph Association i stypendysta Yankee Memorial Scholarship.